Materiallar to’plami · Conference Proceedings

“Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlarni ta’minlash: global chaqiriqlar va milliy yechimlar(Fuqarolarning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlari: transmilliy muammolar va ularni hal etish mexanizmlari)”

01 October – 14 November 2026

UDK 33

IQTISODIY, IJTIMOIY VA MADANIY HUQUQLARNI TA’MINLASH: GLOBAL CHAQIRIQLAR VA MILLIY YECHIMLAR

AHOLI DAROMADLARI HUDUDIY TABAQALANISHINI PASAYTIRISHNING STRATEGIK YO‘NALISHLARI

Muhammadxon Yaxyoxon o‘g‘li Mo‘ydinov*

Farg‘ona davlat universiteti, 08.00.06 – Ekonometrika va statistika ixtisosligi bo‘yicha PhD izlanuvchisi

✉ muhammadxonmuydinov@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolada O‘zbekiston hududlarida aholi daromadlaridagi tafovutni qisqartirishga qaratilgan besh strategik yo‘nalish ilgari suriladi: investitsiya rag‘batlarini farqlash, poytaxtdan tashqari o‘sish markazlari, daromad sifatini oshirish, manzilli ijtimoiy himoya va tengsizlik monitoringi. Yo‘nalishlar nazariy qarashlar, xorijiy tajriba va iqtisodiy-ijtimoiy huquqlarni ta’minlash talablari bilan asoslanadi.

Kalit so‘zlar

hududiy tengsizlik, aholi daromadlari, investitsiya rag‘batlari, o‘sish markazlari, ijtimoiy himoya, monitoring.

DOI: 10.5281/zenodo.23885973

KIRISH

Hududlar o‘rtasidagi daromad farqi nafaqat iqtisodiy, balki huquqiy masaladir. Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro pakt [4] har kimning munosib turmush darajasiga huquqini tan oladi, 2023-yilgi tahrirdagi Konstitutsiya [8] esa O‘zbekistonni ijtimoiy davlat deb belgilagan. Agar bu huquq mamlakatning bir joyida to‘liq, boshqa joyida qisman ta’minlansa, hududiy tengsizlik huquqiy ahamiyat kasb etadi. “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi [9] daromadlarni oshirish va kambag‘allikni qisqartirishni belgilaydi, biroq hududlararo tafovutni o‘lchaydigan alohida mezonlar yetarli emas. Maqola aynan shu bo‘shliqni to‘ldiruvchi yo‘nalishlarni asoslaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Statistik kuzatuvlar tafovutning asosiy qismi bir nechta hududning ortda qolishidan emas, poytaxtning qolgan hududlardan uzoqlashishidan shakllanganini ko‘rsatadi: poytaxt hisobga olinmasa, hududlar daromad darajasi bo‘yicha ancha yaqin guruhni tashkil etadi. Bunday manzara iqtisodiy faoliyatning bir nuqtada to‘planishi o‘z-o‘zini kuchaytirishini tasvirlovchi nazariyalarga [3, 5, 7, 10] mos keladi. Kuznets [6] va Uilyamson [13] ko‘rsatganidek, tengsizlik o‘sishning dastlabki bosqichida ortadi va keyin kamayadi, ammo kamayish o‘z-o‘zidan yuz bermaydi. Jahon banki hisobotida [14] ham zichlik, masofa va bo‘linish uchta asosiy o‘lchov sifatida ajratilib, tarqoq hududlarni bozorlar bilan bog‘lash zarurligi ta’kidlanadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Strategiyaning tayanch qoidasi shundan iboratki, tafovut poytaxt o‘sishini susaytirish hisobiga emas, boshqa hududlar o‘sish sur’atini oshirish hisobiga kamaytirilishi kerak. Bunda barcha hududda daromad o‘sishda davom etadi, qisqaradigan narsa faqat o‘sish sur’atlari orasidagi farq, ya’ni konvergensiya [2] bo‘ladi.

Bu yo‘l o‘sish va adolatni bir-biriga qarama-qarshi qo‘ymaydi, shu bois ijtimoiy qo‘llab-quvvatlovga ega bo‘lishi osonroq. Quyida besh yo‘nalish keltiriladi.

Birinchi yo‘nalish – investitsiya rag‘batlarini hududning rivojlanish darajasiga ko‘ra farqlash. Amaliyotda imtiyozlar ko‘pincha barcha hudud uchun bir xil beriladi, kapital esa o‘zi uchun qulay joylarga, ya’ni infratuzilmasi rivojlangan va bozori kengroq hududlarga oqadi. Shu sababli hududlarni daromad darajasi va ishlab chiqarish ixtisoslashuviga qarab uch-to‘rt toifaga ajratib, soliq, kredit, yer va infratuzilma bo‘yicha qo‘llab-quvvatlash shiddatini daromadi past hududlarda kuchaytirish taklif etiladi. Turkiyaning Janubi-Sharqiy Anatoliya loyihasi bunga misol bo‘la oladi: u sug‘orish va energetika inshootlaridan boshlanib, keyinchalik to‘qqiz viloyatni qamrab oluvchi ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish dasturiga aylangan. Rag‘batlar dastlabki ma’qullash bilan cheklanmasligi, balki yaratilgan ish o‘rinlari, to‘lanayotgan ish haqi va mahalliy ta’minot zanjirlariga ulanish kabi natijalarga bog‘lanishi lozim, aks holda imtiyoz kutilgan samarani bermaydi.

Ikkinchi yo‘nalish – poytaxtdan tashqarida o‘sish markazlarini shakllantirish. Viloyat markazlari va yirik shaharlarni qayta ishlash sanoati, logistika, ta’lim va xizmatlar markaziga aylantirish hududning daromad bazasini kengaytiradi. Qishloq xo‘jaligida mahsulotni xomashyo shaklida emas, qo‘shilgan qiymatli mahsulot sifatida sotuvchi klasterlar yaratish ham shu yo‘nalishga kiradi. Janubiy Koreyada davlat boshqaruvi vazifalarining bir qismi Sejong shahriga ko‘chirilishi poytaxt hududidagi to‘planishni yumshatishga qaratilgan edi. O‘zbekiston uchun, ehtimol, ma’muriy ko‘chirishdan ko‘ra, masofaviy xizmatlar va raqamli kasblarni mintaqalarga olib chiqish hamda ularni yo‘l va aloqa infratuzilmasi bilan bog‘lash maqbulroqdir.

Uchinchi yo‘nalish – daromad sifatini oshirish. Hududiy farq ko‘pincha ish o‘rinlari sonidan emas, ular qaysi tarmoqda ekani va qancha haq to‘lanishidan kelib chiqadi. Past unumdorlikdagi, norasmiy yoki mavsumiy bandlik oilaning daromadini yetarli darajaga ko‘tarmaydi. Shuning uchun e’tiborni yaratilgan ish o‘rinlari soniga emas, ish haqi, rasmiylik va malaka darajasiga qaratish zarur. Buning uchun kasb-hunar ta’limini mahalliy ish beruvchilar talabiga moslash, malaka oshirishni daromad o‘sishi bilan bog‘lash va o‘zini o‘zi band qilganlarni rasmiylashtirishni soddalashtirish tavsiya etiladi. Singapurda tarmoqlar bo‘yicha ish haqi pog‘onalarini belgilovchi Progressive Wage Model hamda past daromadli ishchilarga qo‘shimcha to‘lov beradigan Workfare tizimi mehnatga rag‘batni saqlagan holda daromadni oshirishga xizmat qiladi. Ta’lim va sog‘liqni saqlashga sarmoya, ya’ni inson imkoniyatlarini kengaytirish [11], daromadning eng barqaror uzoq muddatli manbayidir.

To‘rtinchi yo‘nalish – ijtimoiy yordamni manzilli yo‘naltirish. Iqtisodiy o‘sish quyi daromadli oilalarga darhol yetib bormaydi, shuning uchun hududiy siyosat ijtimoiy himoya bilan to‘ldirilishi kerak. Mahallabay ishlash tizimi, ijtimoiy daftarlar va yagona reyestr yordamni hududga emas, aniq oilaga yetkazish imkonini beradi. Xitoyning 2013-yildan boshlangan manzilli kambag‘allikni bartaraf etish dasturida har bir kambag‘al xo‘jalik ro‘yxatga olinib, uning sababiga mos chora, ya’ni ish o‘rni, ta’lim, ko‘chirish yoki yordam biriktirilgan. Muhim shart shuki, yordam doimiy qaramlikni emas, daromad manbayi yaratilishini ko‘zlashi, undan chiqish mezoni esa oldindan aniq belgilanishi lozim. Bu iqtisodiy va ijtimoiy huquqlarni [4] amalda ta’minlash vositasidir.

Beshinchi yo‘nalish – hududiy tengsizlik monitoringini yo‘lga qo‘yish. Maqsad aniq belgilanmagan joyda natijani baholab bo‘lmaydi. Rasmiy statistika asosida tengsizlikni bir-birini to‘ldiruvchi bir necha ko‘rsatkich bilan, ya’ni variatsiya koeffitsiyenti, Jini koeffitsiyenti va hududlararo hamda hududlar ichidagi qismlarga ajraladigan Teyl indeksi [1, 12] bilan yillik o‘lchash maqsadga muvofiq. Hisob-kitobni poytaxt bilan va poytaxtsiz alohida yuritish tafovutning manbasini ko‘rsatadi. Bu ko‘rsatkichlar hududiy rivojlanish dasturlari pasportiga maqsadli mezon sifatida kiritilishi va ochiq e’lon qilinishi kerak: shunda mas’uliyat oshadi va dastur natijasini tashqaridan tekshirish mumkin bo‘ladi.

XULOSA

Demak, hududiy tabaqalanishni pasaytirish bitta chora bilan emas, bir-birini to‘ldiruvchi yo‘nalishlar majmui bilan amalga oshadi: investitsiyani farqlash kapitalni, o‘sish markazlari ish o‘rinlarini, daromad sifati unumdorlikni, manzilli himoya zaif oilalarni, monitoring esa mas’uliyatni ta’minlaydi. Ularning birgalikdagi ta’siri o‘sishni saqlagan holda hududlararo farqni qisqartirishga va iqtisodiy hamda ijtimoiy huquqlarning mamlakat bo‘ylab teng ta’minlanishiga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Atkinson A.B. On the Measurement of Inequality // Journal of Economic Theory. – 1970. – Vol. 2, No. 3. – P. 244–263.

2. Barro R.J., Sala-i-Martin X. Convergence // Journal of Political Economy. – 1992. – Vol. 100, No. 2. – P. 223–251.

3. Hirschman A.O. The Strategy of Economic Development. – New Haven: Yale University Press, 1958.

4. Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro pakt. BMT Bosh Assambleyasi, 1966-yil 16-dekabr.

5. Krugman P. Increasing Returns and Economic Geography // Journal of Political Economy. – 1991. – Vol. 99, No. 3. – P. 483–499.

6. Kuznets S. Economic Growth and Income Inequality // American Economic Review. – 1955. – Vol. 45, No. 1. – P. 1–28.

7. Myrdal G. Economic Theory and Under-developed Regions. – London: Duckworth, 1957.

8. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (2023-yil 30-aprel referendumida qabul qilingan yangi tahrir).

9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son Farmoni “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risida.

10. Perroux F. Note sur la notion de «pôle de croissance» // Économie appliquée. – 1955. – T. 8, No. 1–2. – P. 307–320.

11. Sen A. Development as Freedom. – Oxford: Oxford University Press, 1999.

12. Theil H. Economics and Information Theory. – Amsterdam: North-Holland, 1967.

13. Williamson J.G. Regional Inequality and the Process of National Development // Economic Development and Cultural Change. – 1965. – Vol. 13, No. 4, Part 2. – P. 3–84.

14. World Bank. World Development Report 2009: Reshaping Economic Geography. – Washington, DC: World Bank, 2009.